

TEXTUL MULTIMODAL – PERSPECTIVĂ TEORETICĂ ASUPRA BENZILOR DESENATE

Roxana Munteanu

Banda desenată – o artă complexă

Considerată multă vreme o distracție minoră, banda desenată își dobândește statutul de artă: *la neuvième art*. Abordarea benzii desenate este facilă doar în aparență, pentru că dincolo de impresia de neserios (față de textul scris), lectura este una complexă, rezistentă într-un anumit fel, favorizând o postură activă a unui lector care are de făcut mai multe munci și care devine în mod continuu interpret.

Una din definițiile consacrate din spațiul francofon consideră benzile desenate (sau *BD, bédé*) o expresie artistică utilizând juxtapunerea unor desene articulate în secvențe narrative cel mai adesea însotite de texte (povestiri, dialoguri, onomatopeee)¹. Originea, sau mai degrabă consacrarea lor ca BD (întrucât diferite forme existau și înainte), este atribuită lui Rodolphe Töpffer în spațiul european și lui Richard Felton Outcault cu *The Yellow Kid*, în Statele Unite. În prezent, benzilor desenate le sunt dedicate mai multe expoziții, conferințe, festivaluri (cel mai important rămâne Festivalul internațional de bandă desenată de la Angoulême, inaugurat în Franța în 1974), muzeu, concursuri, premii, bloguri.

În America se numesc *comics* și au devenit populare după anii 1930, odată cu medierea super-eroilor. În spațiul franco-belgian numele este de *benzi desenate*, în Japonia se numesc *manga* (având un stil specific) și au fost popularizate de Osamu Tezuka după Al Doilea Război Mondial. În Italia se numesc *fumetti*, în Țările hispanice, *historietas*.

Complexitatea BD decurge, cred, din două caracteristici esențiale: statutul multimodal și caracterul narativ-secvențial.

Prezența imaginii transformă BD într-o artă hibridă, iconico-verbală, dar imaginea nu trebuie considerată ca element adițional, ci făcând parte în mod intim, intrinsec din anatomia BD. Imaginea are, inevitabil, putere de seducție, dă impresia unei accesibilități directe la ceea ce se transmite și poate produce astfel o placere mai mare decât textul propriu-zis. De asemenea, imaginea mobilizează o receptivitate optimală pentru transmiterea informației, reține atenția și reînnoiește interesul pentru lectură. Dincolo de această impresie de joc, de amuzament, cititorul este obligat să descifreze și text, și imagine, să jongleze între cele două coduri semiotice și să le percepă în aceeași unitate de sens. În plus, imaginea este uneori ambiguă, contradictorie, cu sensuri multiple: „ceea ce desenul evocă e mai important decât ceea ce arată”². Totuși, statutul multimodal al benzii desenate nu trebuie privit doar prin asociere cu imaginea, ci ca un gen mixt, „o parte din literatură, o parte din cinematografie și o parte din arta plastică”, sau, în mod paradoxal, fiind toate acestea, BD este altceva: „BD-ul nu este literatură, BD-ul nu este ilustrație, BD-ul nu este cinema, BD-ul nu este teatru, și este firesc să fie aşa, deoarece banda desenată este cu totul Altceva”³.

A doua caracteristică esențială este narativitatea, manifestându-se atât ca succesiune, cât și ca secvențialitate. Will Eisner a definit BD (înainte de apariția internetului) ca „*principala aplicație a artei secvențiale pe suport de hârtie*”⁴. Cititorul trebuie să aplice o lectură narativă și să citească succesiunea cadrelor-planșe într-un lanț narativ, focalizat asupra unui punct de referință – personajul. Acest lucru presupune „efortul conceptualizării lacunelor sau a hiatului dintre o planșă și alta”⁵ și înțelegerea relațiilor (de analogie /identitate și de diz-analogie/transformare) între semnele grafice.

Scurtă istorie a benzii desenate

Se consideră că premise ale BD, ca artă – în același timp – narativă, grafică și secvențială, se află în cele mai vechi timpuri. Anumite elemente grafice și narrative se găsesc în preistorie, în arta rupestră,

apoi în Egiptul Antic în frescele templelor și ale mormintelor, în pictura pe ceramică din Grecia sau pe Coloana lui Traian – narătiv secentială relatând luptele daco-romane. În Orient, inventia hârtiei, mai târziu a xilografiei, a dus la crearea unor rulouri care reprezentau narăriuni secentiale, în timp ce în Persia apar manuscrise cu anluminuri.

Alte exemple din Evul Mediu sunt Tapiseria din Bayeux (în care sunt înfățișate scene din cucerirea Angliei de către Guillaume Cuceritorul), tablourile în care apar *filacterele* (replicile personajelor încadrate într-o bandă). Invenția litografiei (1796) permite obținerea stampelor, care au de multe ori un caracter narativ și devin populare în Europa, mai ales prin subiecte de mare interes, atitudine satirică și desen caricatural.

Invenția propriu-zisă a BD este atribuită pedagogului elvețian Rodolphe Töpffer, care, începând cu 1827, creează ceea ce el numește, cu conștiința noului, a inovației, *histoire en estampe*. Această modalitate de a articula textul și imaginile montate în secvențe are un succes rapid, mai ales pentru că e dublată de explicațiile teoretice ale autorului. În prefața la *L'Histoire de Monsieur Jabot* (creată în 1881, publicată în 1883), autorul insistă asupra naturii mixte a acestui tip de creație: „desenele, fără text, nu ar avea decât o semnificație obscură, textul, fără desene, nu ar însemna nimic”⁶ (t.n.).

Sub influența lui Töpffer, după anii 1840, au apărut mai mulți autori, BD cunoscând o adevărată internaționalizare. Un rol esențial l-au avut progresele tehnice, deoarece invenții precum litografia, presa rotativă, fotogravura au permis publicarea eficientă a ziarelor și a revistelor cu imagini. Astfel, în anii 1880-1930, presa ilustrată devine o adevărată industrie, adresându-se atât publicului burghez, cât și marii mase a cititorilor. Pe lângă presa satirică apare și presa pentru tineret, precum *Le Petit Français illustré*, 1900. Din această perioadă se remarcă celebrul belgian Hergé (Georges Remi), cu *Aventurile lui Tintin* (publicate inițial alb-negru în 1930, apoi redesenate colorat), care impune un stil aparte, numit *ligne-claire*.

În Statele-Unite, evoluția BD va fi determinată de lupta pentru succes dintre magnații presei. În 1895 în ziarul *New York World* este publicat *The Yellow Kid* (înțial în cămașă albastră), care va deveni un erou deosebit de popular. O nouă etapă o reprezintă invenția, în 1933, a formatului *comic book* de către Max Gaines – periodic de BD centrat în jurul unui erou sau al unei teme, publicat sub formă de fascicule de 30-100 de pagini. Se impun supereroii: Superman, Captain Marvel, Wonder Woman, Batman, Captain America, pe urmă Spiderman, X-Men, Avengers, popularizați de cele două mari case de editură: DC Comics și Marvel Comics. BD devin tot mai complexe, sunt de multe ori realizate de scenariști de cinema. Eroii sunt în mod constant recreați, în universuri clasice sau alternative, devin eroi de filme de mare succes.

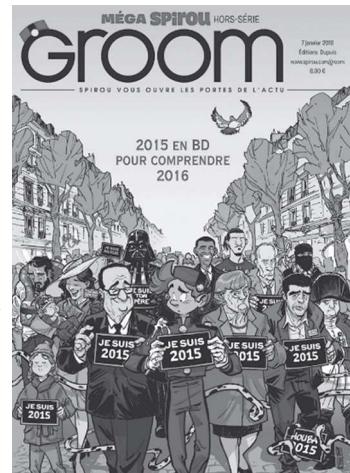
Apar BD pentru adulți, numite *benzi desenate underground* (*comix*), precum *Maus* de Art Spiegelman, care a primit Premiul Pulitzer în 1992. În ultimii ani, BD și-au extins teritoriul asupra realității, asumându-și ca misiune să decripteze lumea, plonjând în domenii insolite și făcându-le, într-o manieră mai accesibilă, cunoscute. Este vorba despre *BD non-fiction*, care abordează subiecte precum universul psihiatric, economic, anchete sociologice, atentate, crize politice, cultura pop.

Recent internetul se impune ca o nouă modă de difuzare, iar BD sunt publicate deseori sub formă de *webcomic*, de multe ori structurate ca *bloguri de benzi desenate*.

În spațiul românesc, revista precursoră a BD este *Amicul copiilor*, coordonată de B.P. Hasdeu, cu primul număr în 1 aprilie 1891, unde se publicau povești în imagini, adaptate după Creangă,

Bernhard Strigel, *Sfânta Ana și îngerul* (detaliu), 1506

Coperta revistei *Groom*, nr. 1, 2015 (revistă BD de actualitate destinată marelui public)

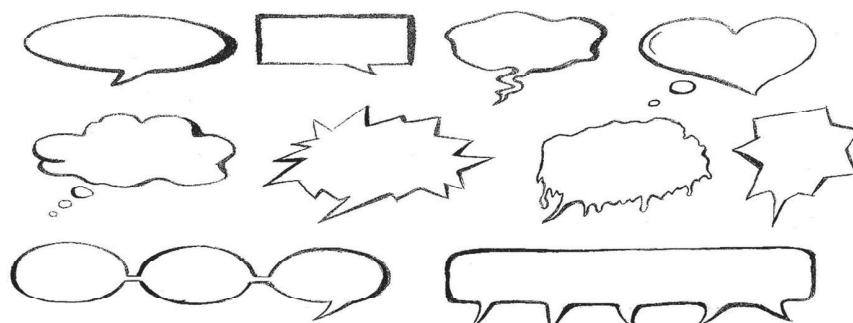
Slavici, Eminescu sau după revistele germane și austriece. În *Revista copiilor* (1896-1897) apar primele BD românești, *Pisica spălată și Măseaua Babei*, cu desene de Jiquidi. După Primul Război Mondial apare primul erou românesc, Haplea, apoi personajul Soldatul Neață, în revista *Dimineata copiilor* (1924). În perioada comunistă, BD au fost o perioadă interzise (1940-1950), apoi devin o evadare din cotidianul cenușiu, prin reviste precum *Licurici, Cutezătorii*, care au publicat în fiecare număr pagini cu BD. În 1970, revista *Cutezătorii* colaborează cu publicația franceză *Pif Gadget* și organizează primul concurs de BD. În anii 1980, benzile desenate își extind domeniul înspre SF, mai ales prin activitatea asociației din Craiova (Clubul BDC). De o popularitate în creștere se bucură în prezent (în contextul dificil al economiei de piață și al altor provocări vizuale) publicațiile românești de BD *HAC (Harap Alb continuă – continuarea povestii într-un stil eroic-fantasy, cea mai importantă revistă românească de BD)*, *TFB* (reinterpretare science-fiction a basmului *Tinerete fără bătrînețe și viață fără de moarte*), *Abația* (roman SF românesc), dar și diferite traduceri (al căror succes este influențat mai ales de filmele pe care BD-urile le inspiră). Au apărut cărți despre BD: Dodo Niță, Alexandru Ciubotariu, *Istoria benzii desenate românești* (1992, 2010)⁷, Ion Manolescu, *Benzile desenate și canonul postmodern* (2011)⁸ și adaptări BD după texte literare: *Travesti* de Mircea Cărtărescu a devenit bandă desenată în 2007. Se organizează festivaluri (Festivalul internațional de benzi desenate din Sibiu – BD Fest Sibiu, Salonul Internațional al Benzii Desenate din România), apar cluburi de pasionați de benzi desenate (precum *Comics Cluj Club* condus de Adrian Barbu), bloguri și reviste online (de exemplu, *RevistaComics*).

Anatomia benzii desenate. Elemente structurale

Prezentăm câteva dintre elementele care formează constituția specifică benzilor desenate.

Viniete sau casete – imagine delimitată printr-un cadru, reprezentă un instantaneu al unei scene. Succesiunea lor permite construirea unei povestiri. Reprezintă unitatea minimală a BD, iar succesiunea lor permite construirea unei povestiri. Fiecare vinietă este o piesă, dintr-o înlănțuire narativă, dar este și un spectacol în sine. Ca unitate spațio-temporală, reprezentă un întreg format din ceea ce este spus (cuvinte, text) și ceea ce este arătat (desen, imagine).

Bule sau filactere – cuprind cuvintele pronunțate de personaje (dialogurile). Alți termeni, dar care s-au impus mai puțin sunt: *baloane* (nu se mai folosește aproape deloc) sau *filactere* (termen savant care desemna cuvintele personajelor din tablourile religioase ale Evului Mediu, desfășurate într-o panglică). Bulele, deși nu sunt indispensabile, reprezentă semnul emblematic pentru benzile desenate, deoarece sunt mijlocul grafic prin care li se atribuie cuvinte personajelor. Forma bulelor este semnificativă, marcând implicit și un anumit tip de intonație: dacă sunt rotunde sau rectangulare, personajele vorbesc, dacă sunt sub formă de norișori, personajele visează sau se gândesc, dacă sunt sub formă de fulger, personajele strigă, exprimându-și furia, iar dacă au formă de inimioară, exprimă sentimente de iubire. Există o anumită ordine în ilustrarea schimbului de replici și anume: personajul care dă prima replică va fi așezat în partea stângă a imaginii sau deasupra celuilalt.

Tipuri de bule

Onomatopee – cuvinte, interjecții care sugerează un zgomot, o percepție acustică a unei acțiuni.

Recitative sau cartușe – panouri situate la marginea de sus sau de jos a vinietelor pentru a da indicații de spațiu și timp. Recitativele permit o structurare spațio-temporală a povestirii și reprezintă un fel de voce a naratorului.

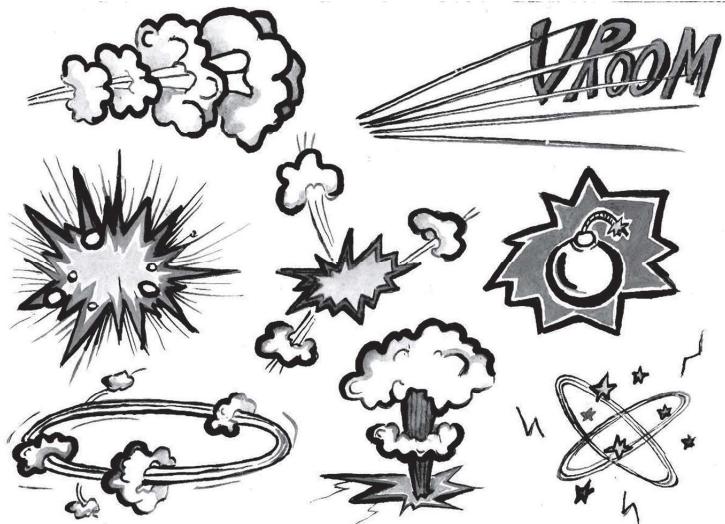
Banda (sau strip) – succesiune orizontală de mai multe imagini, însiruirea a cel puțin două vinete, impunând lectura orizontală, prin percepția succesivă a vinietelor.

Planșa – reprezintă pagina benzilor desenate și desemnează și originalul desenat de autor, și reproducerea sa în publicație. Statutul său este diferit de cel al paginii unei cărți, pentru că este unitară și autonomă, precum un tablou. Constituindu-se ca un montaj de tip puzzle, îmbină elemente narrative cu elemente estetice, decorative, oferindu-se cititorului ca un spectacol dinamic, ritmic. Citirea benzilor desenate înseamnă înțelegerea unei rețele complexe de articulații (bule, forma vinietelor, locul personajelor, jocul culorilor, al încadrărilor), vizibilă odată cu această așezare în pagină specifică planșei.

Ideograme – desene foarte stilizate, aproape simboluri, care exprimă idei, emoții, gânduri, sentimente.

Liniile cinetice/de mișcare – linii desenate într-o vînătă pentru a ilustra o mișcare. Ele pot fi drepte sau curbe, sunt prezente mai ales în Manga.

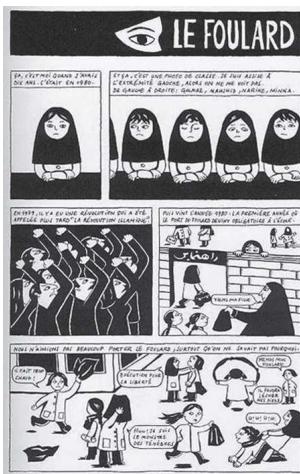
Elementele BD sunt mult mai complexe, precum *planurile alese* (distanța de la care se reprezintă o imagine, de exemplu planul de ansamblu, planul american, prim-planul), *încadrarea* vinietelor (cadrujul) (orizontal, vertical), *puncte de vedere*, *procedee de înlănțuire* a vinietelor (pot apărea *elipse* sau *flashbackul*). Important este că toate acestea nu sunt gratuite, nu apar pentru a diversifica sau pentru a îngreuna lectura imaginii, ci pentru a crea *efekte de sens* care pot fi discutate, interpretate cu elevii, mai ales cei din clase mai mari (de exemplu, la utilizarea BD în clasa a IX-a).

Benzile desenate în practica didactică

Utilizarea BD în învățământul francez a cunoscut diferite etape. La început, acestea erau privite chiar cu ostilitate, reproșându-li-se sărăcia textului, imaginile deformate uneori până la grotesc și caricatural, de multe ori violente. Ca urmare a revoluției culturale din anii 1970, atitudinea față de BD se schimbă, acestea începând să fie utilizate și în mediul școlar. Studii sociologice (în jurul anilor 1980) arată că în față unui nou public școlar este de preferat să se pornească de la practicile reale și de la interesul real al elevilor, pentru a evita îndepărțarea de cultura scrisă, iar BD ar fi una dintre aceste căi de apropiere a elevilor înspre cultură. Astfel, BD intră în manualele școlare, dar, deocamdată, ca un pretext la lectură sau ca un suport atractiv pentru exercițiile de gramatică. În documentele oficiale franceze, BD este menționată în 1996, cu 80 de titluri recomandate, iar în anul 2008, poziția BD este oficializată în cadrul istoriei artelor, unde este încadrată printre *artele vizualului*. Deși oficial este studiată în clasă, BD este totuși privită în continuare cu reticență. Această poziție marginală se datorează nu numai unor noi coduri de lectură mai mult sau mai puțin stăpâname de profesori, ci, mai ales, lipsei teoretizării didactice.

Utilizată tot mai mult în clasă, BD rămâne de cele mai multe ori un suport pentru a învăța altceva, și nu pe ea însăși, fiind, de fapt, un mijloc de seducție pentru alte domenii. De exemplu, un succes deosebit îl are BD în predarea *istoriei*, oferind o imagine concretă narativității istorice. Această aptitudine a BD de a nara prin imagine conferă viață istoriei, face mai prezente, mai sensibile experiențele trăite altădată, trezind dorința de a învăța mai mult. Acest statut de document istoric mai special, chiar un document-problemă al BD, le face potrivite pentru a concretiza imaginarul colectiv al unei epoci, devenind astfel o modalitate foarte bună la clasele de liceu de a studia, de exemplu, antisemitismul, rasismul, totalitarismul.

Un alt rol al BD este acela de a fi un instrument special pentru predarea unor *noțiuni lingvistice*, mai ales în paradigma pragmatic-comunicativă de după anii 1970. Astfel, se acordă un rol important

Marjane Satrapi, *Persepolis*

comunicării non-verbale (atitudine, gesturi, mimică, intonație), mărcilor oralității, juxtapunerii diferitelor registre ale limbajului, socio-dialectelor culturale. Exercițiile pornind de la BD permit jocuri de rol importante și pe plan cultural, pentru că vehiculează și supun înțelegerei stereotipii sociale, culturale, favorizează reprezentarea și înțelegerea celuilalt, medierea cu celălalt. Prin urmare, BD sunt o importantă cale de dezvoltare atât a competențelor lingvistice, cât și a competențelor interculturale, atât de importante într-o societate contemporană multiculturală.

Elementele de narratologie își găsesc, de asemenea, în BD un mediu favorizant, mai ales datorită naturii sale de *artă secvențială* care dezvăluie și face vizibile mecanismele narratologice. Se pot observa înlănțuirea momentelor subiectului prin succesiunea vinișoarelor, construirea unei tensiuni narative prin trecerea de la o reprezentare grafică la alta, vocea naratorului prin rolul recitativelor, jocuri ale temporalității, perspective și puncte de vedere, monologuri interioare, toate acele elemente care țin de arta dramatică sau cinematografică.

Dincolo de această reînnoire a pedagogiei școlare în diferite domenii, în care BD este mai degrabă un domeniu paraliterar, rămâne de trasat un demers didactic specific, care să aibă în vedere particularitățile individuale și specifice ale BD. Un astfel de demers ar trebui să studieze un album BD ca *operă integrală*, să asocieze elemente de *lectură textuală, iconică, plastică*, să observe *efectele de sens* ale elementelor structurale.

Activitățile cu BD pot să urmeze două strategii inverse: pe de o parte, disocierea elementelor componente (textuale, iconice, plastice), adică abstragerea/izolare lui și identificarea sensului pe care acesta îl poartă (de exemplu, decompoziția linearității, disocierea între text și imagine, fragmentarea unei planșe într-un puzzle de vinișoare), pe de altă parte, asamblarea acestor elemente, o muncă de organizare împreună, pentru a arăta cum articularea lor participă la crearea sensului (crearea unor decupaje de benzi desenate, a unor planșe inedite, a unor albume).

S-ar putea considera că BD reprezintă, în învățământul occidental cel puțin, unul din răspunsurile salvatoare la întrebarea „cum se articulează împreună placerea, înțelegerea și învățarea?”⁵⁹. Rămâne ca aceeași experiență să fie probată și în învățământul românesc, și nu doar la clasa a V-a.

Note

¹ https://fr.wikipedia.org/wiki/Bande_dessinée.

² Serge Tisseron, *La bande dessinée peut-elle être pédagogique?* în *Communication et Langage*, nr. 35/1977, http://www.persee.fr/doc/colan_0336-1500_1977_num_35_1_4426.

³ Didier Quella-Guyot, <http://education.francetv.fr/education-jeux/dimension-bd/enseignant/bd.pdf>.

⁴ https://fr.wikipedia.org/wiki/Bande_dessinée.

⁵ Mircea Deaca, *Dar ce sunt benzile desenate? (I)* în Revista „Cultura”, nr. 330 și 331/2011 <http://revistacultura.ro/nou/2011/06/dar-ce-sunt-benzile-desenate-il/>

⁶ https://fr.wikipedia.org/wiki/Bande_dessinée

⁷ O perspectivă a BD de la *perioada de aur* (1891-1947) până la perioada contemporană, volumul reprezintă unul dintre necesarele studii care include BD în istoria noastră culturală, ca un capitol aparte, oferind o utilă întemeiere a domeniului specific și autonom al BD.

⁸ În acest volum care adună diferite articole și studii dedicate noului fenomen cultural postmodern, autorul pledează (observând opacitatea critică elitistă din spațiul românesc) pentru *un nou canon literar* (după modelul dinamic și fluctuant al tiparului rizomatic), care să fie *flexibil, deschis, alternativ, hibrid, pluralist, maleabil*, în orice caz, „adecvat și mai *primitor* cu benzile desenate” (p. 128).

⁹ Serge Tisseron, *ibidem*.

Bibliografie

*** *La bande dessinée*, <http://www.enseignons.be/upload/secondeaire/francais/BandeDessinee.pdf>

***, *Comprendre et expliquer la BD*, <http://education.francetv.fr/education-jeux/dimension-bd/enseignant/bd.pdf>

- ***, *Istoria celor mai iubite benzi desenate*, <http://a1.ro/news/inedit/istoria-celor-mai-iubite-benzi-desenate-id475969.html>
- „Neuvième art”. Revue d'étude sur l'histoire et l'esthétique de la bande dessinée. neuviemeart.citebd.org
- Deaca, Mircea, *Dar ce sunt benzile desenate*, în „Cultura”, nr. 330 și 331/2011.
- Dodo Niță, Alexandru Ciubotariu, *Istoria benzii desenate românești, 1891-2010*, cu o prefacă de Adrian Cioroianu, București, Editura Vellant, 2010.
- Houot, Laurence, *En 2016, la BD va nous aider à comprendre le monde*, <http://culturebox.francetvinfo.fr/livres/bande-dessinee/en-2016-la-bd-va-nous-aider-a-comprendre-le-monde>
- Iacob, Mihai, *De ce să studiem benzile desenate la universitate?*, la adresa <http://www.lapunkt.ro/2016/03/26/de-ce-sa-studiem-benzile-desenate-la-universitate/>
- Manolescu, Ion, *Benzile desenate și canonul postmodern*, București, Cartea Românească, 2011.
- Jouassin, Mélie, *Penser et apprendre la bande dessinée*, în „Cahiers Pedagogiques”, nr. 506/2013, la adresa <http://www.cahiers-pedagogiques.com/Penser-et-apprendre-la-bande-dessinee-8498>
- Tisseron, Serge, *La bande dessinée peut-elle être pédagogique?*, în „Communication et Langage”, 35/1977, http://www.persee.fr/doc/colan_0336-1500_1977_num_35_1_4426

Résumée. Le document multimodal. La bande dessinée. La bande dessinée (ou BD, bédé) n'est plus considérée comme un moyen d'expression marginal, ou périphérique, mais comme une forme d'art – le neuvième art. Sa complexité réside dans le statut multimodal (on unifie l'image et le texte mais aussi des codes des différents arts) et dans le caractère narratif-séquentiel. Une courte histoire de la BD envisage ses prémisses (la préhistoire), l'acte de naissance (*Rodolphe Töpffer* et *Felton Outcault*) jusqu'à nos jours, avec les derniers romans graphiques. L'anatomie spécifique de la BD comporte des éléments structuraux (comme des vignettes, des bulles, des récitatifs, des planches, des onomatopées) qui, chacun, a ses propres significations et suppose une lecture spécifique. Le succès de la BD est évident dans le rôle de plus en plus important qu'elle joue dans le système d'enseignement. **Mots-clés:** bande dessinée, bédé, art hybride, art séquentiel, pédagogie scolaire

Roxana Munteanu este profesoră la
Liceul Teoretic „Avram Iancu”, Cluj-Napoca.
Desenele sunt realizate de Maria Palko, ESBMA Montpellier.

Asociația Profesorilor de Limba și Literatură Română „Ioana Em. Petrescu”
anunță

SIMPOZIONUL NAȚIONAL DE DIDACTICA LIMBII ȘI LITERATURII ROMÂNE
Ediția a XVIII-a
11-13 mai 2018, Cluj

UN SECOL DE LIMBĂ ȘI LITERATURĂ ROMÂNĂ ÎN GIMNAZIU ȘI LICEU
Modele curriculare. Mize. Strategii. Programe. Manuale. Examene

Informații: www.anpro.ro/pagina/Simpozion

PERSPECTIVE